

Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed es-Sünbâtî, Ebû'n-Necâ Sâlim es-Senhûrî ve Sâlih b. Ahmed el-Bulkînî gibi hocalarından ders gördü. Seyyid Şerîf et-Tahhân'dan matematik öğrendi. Böylece hem hadis, fıkıh, ferâiz gibi dinî ilimlerde, hem de matematik, astronomi, ilm-i mîkât gibi akfî ilimlerde söz sahibi oldu. Ayrıca müziğiyle ilgilendi. Feyyûmî'nin tasavvufa intisap ettiği de bilinmektedir. Büyük sûfilerden Sâlih b. Ahmed el-Bulkînî'ye kimin kutub olduğu sorulmuş, o da, "Kutub görmek isteyen Abdülkâdir'e baksın" demiştir. Feyyûmî Kahire'de vefat etti. Oğlu Abdülber devrinin büyük ediplerinden biriydi (Muhibbî, II, 291-298).

Eserleri. Çok sayıda öğrenci yetiştiren Feyyûmî fetvalarıyla halkı aydınlatmış, bu arada başta fıkıh, tasavvuf, Arap edebiyatı, astronomi, matematik olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda eser vermiştir. Günümüze ulaşan başlıca eserleri şunlardır: 1. *Cedâvilü maḥlûlî'l-meṭâli'i'l-felekiyye*. Uluğ Bey'in hazırlanmış olduğu astronomi tablolarının esas alındığı bu eser burçların hareketleriyle ilgilidir. 2. *Cedâvilü ihlâlîfi manzarî'l-kamer*. Ayın değişik biçimlerini yine Uluğ Bey'in tablolarına göre inceleyen bir eserdir. 3. *Naẓmü'l-cevâhir ve'l-yevâküt*. Vakitlerin tesbitine dairdir. 4. *Şerḥü Mürşidetü't-tâlib*. İbnü'l-Hâim'in hesaba dair eserine yazdığı şerhtir. 5. *el-Makâmâtü'l-bed'îyye fî vaşfi cemâli'l-me'âli-mi'l-Mekkiyye*. 6. *Ref' u'l-hilâf* (bu altı eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, II, 486). 7. *Şerḥü Nüzheti'n-nüz-zâr*. İbnü'l-Hâim'in hesaba dair *Mürşidetü't-tâlib* adlı eserine yine kendisinin yaptığı muhtasarın şerhidir (yazma nüshası için bk. King, II, 911). Kaynaklarda ayrıca Feyyûmî'nin *Şerḥü'l-Minhâc*, *er-Ravzû'l-muhezzeb* (bir önceki eser gibi Nevevî'nin fıkha dair *el-Minhâc* adlı eserinin şerhi olup ondan daha kısadır), *Şerḥü'l-Manzûmeti'r-Rahabiyye* (ferâiz), *Ferâ'idü'l-belâğa*, adlı eserleriyle İbnü'l-Hâim'in cebire dair *el-Muknî'* adlı kitabına yazdığı bir şerhi olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, s. 291-298, 456-457; Suter, *Die Mathematiker*, s. 171, 193-194; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 600; İżâhu'l-meknân, I, 590; II, 181, 185, 547, 638, 643; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 486; Zirikî, *el-A'lam*, IV, 168; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, V, 298; D. A. King, *Fihrisü'l-maḥṭûṭâtü'l-ilmîyyeti'l-maḥṭûza bi-Dâri'l-Kütübü'l-Miṣriyye*, Kahire 1986, II, 911.



SALİM ÖGÜT

**FEYYÜMÎ,
Ahmed b. Muhammed**

(أحمد بن محمد الفيومي)

Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69)

Arap dil bilgini, hatip, fakih, kuraat âlimi ve tarihçi.

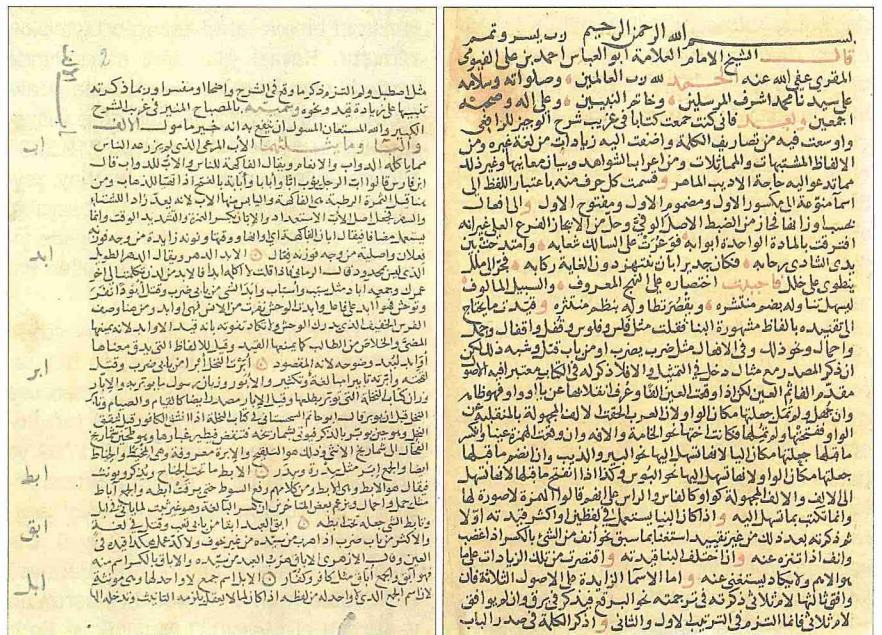
Muhtemelen VII. (XIII.) yüzyılın sonlarında Yukarı Mısır'daki Feyyûm şehrinde doğdu ve orada büyüdü. Hızır el-Cevâd onun Irak'taki Feyyûm'da doğduğunu söylemektedir (*el-Miṣbâhu'l-münîr*, nâşirin mukaddimesi). Mukrî lakabıyla da bilinen Feyyûmî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Daha sonra Feyyûm'dan Kahire'ye giderek devrinin en büyük âlimi kabul edilen Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin yanında öğrenimini tamamladı ve Suriye'nin Hama şehrine yerleşti. Eyyûbî Hükümdarı Ebû'l-Fidâ Hama'da yaptırdığı Câmîu'd-dehşe'nin imam-hatipliğine onu tayin etti. Bundan dolayı Hatîbüddehşe lakabıyla anılır (Abdülkâdir el-Bağdâdî, I, 25). Devrinin dinî ve edebî ilimlerinde ileri seviyede bir kişi olan Ebû'l-Fidâ'nın (İbn Tağrîberdî, IX, 292-293), yaptırdığı camiye Feyyûmî'yi imam-hatip tayin etmesi onun sıradan bir âlim olmadığını göstermektedir. Feyyûmî'nin İbn

Hatîbüddehşe diye tanınan oğlu Ebû's-Senâ Mahmûd da hadis, fıkıh, kelâm, Arap dili ve edebiyatı alanlarında birçok eseri bulunan bir âlimdir.

Feyyûmî 770 (1368-69) yılında Hama'da vefat etti. 760'ta (1359) öldüğü söylenirse de 766'da (1364-65) hayatta olduğunu gösteren deliller vardır (Guest, XXXIII [1901], s. 95). Ayrıca 780'de (1378) vefat ettiğine dair rivayet de mevcuttur.

Eserleri. 1. *el-Miṣbâhu'l-münîr fî garîbî's-şerḥi'l-kebîr li'r-Râfi'i*. Şâfiî fikhinin önemli kaynaklarından biri ve Gazâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin şerhi olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-'azîz fî şerḥi'l-Vecîz* adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Müellif kelimeleri, Zemaşerî'nin *Esâsü'l-belâğa*'sında olduğu gibi kök harflerine göre birinciden başlayarak son harfine doğru sıralamıştır. Kitabın hâtimesinde çeşitli gramer ve dil meselelerini yirmiden fazla fasılda özetledikten sonra bu eseri yazarken sözlükler, garîbü'l-hadis kitapları, tefsirler, divanlar, nevâdir kitapları ile müzekker-müennes konusuna ve gramere dair yetmiş kadar eserden faydalandığını belirtmekte, bunların pek çoğunun adını zikretmektedir. *el-Miṣbâhu'l-münîr*'i daha önce kaleme aldığı geniş bir eserden edindiğini söyleyen Feyyûmî kelimelerin sözlük anlamlarının yanında fikhî mânalarını da zik-

Feyyûmî'nin *el-Miṣbâhu'l-münîr* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1169)



retmiş, bu arada bazı sarf ve nahiv meselelerini de açıklamıştır. Kâtib Çelebi, Şâfiî fıkhnının bir sözlüğü mahiyetindeki eseri Mutarrizî'nin Hanefî fikhına dair *el-Muğrib* adlı eserine benzetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1710). Eser ilk defa Kahire'de (1278), daha sonra da çeşitli yerlerde basılmıştır. Abdülazîm eş-Şinâvî tarafından yapılan harekeli baskısı (Kahire 1977) en sıhhatli olanıdır. Hızır el-Cevâd'ın gerçekleştirdiği neşirde (Beyrut 1987) ara başlıklarla açıklanan kelimelerin renkli basılması eserden daha kolay şekilde faydalanılmasını sağlamaktadır. 2. *Neşrû'l-cümân fî terâcimi'l-a'yân*. Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu eserini 745'te (1344-45) tamamladığı söylenmektedir. Bir genel tarih mahiyetindeki eserin günümüze ulaşan kısmında bilhassa 745 yılına kadarki Mısır ve Suriye tarihinden bahsedilmektedir. Müellif döneminin Ebû'l-Fidâ, Baybars el-Mansûrî gibi tarihçilerinden ve daha çok da Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'inden nakillerde bulunmuştur. Feyyûmî bu eseriyile devrinin büyük tarihçileri arasında sayılmıştır (Little, s. 40-42 ve notlar). 3. *Dîvânü huṭab*. Muhtemelen Câmiu'd-dehş'e de okuduğu hutbelerden meydana gelen bu eserini 727'de (1326-27) kaleme almıştır. Serkîs eserin baş tarafından bir bölüm nakletmektedir. Feyyûmî'nin bunlardan başka *Muḥtaşaru Me'âni't-tenzîl* ve *Şerḥu 'Arûzi İbni'l-Hâcib* adlı iki eserinden de söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr* (nşr. Abdülazîm eş-Şinâvî), Kahire 1977, nâşirin mukaddimesi; a.e. (nşr. Hızır el-Cevâd), Beyrut 1987, nâşirin mukaddimesi; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 401; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, I, 314; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 292-293; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 389; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1710; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1979, I, 25; Sıddîk Hasan Han, *el-Bulğa fî uşûli'l-luğa* (nşr. Nezîr Muhammed Mektebî), Beyrut 1408/1988, s. 503; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahrân 1390, I, 333-334; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1476; Brockelmann, *GA*, II, 25; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 113; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 132; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mam-lûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 40-42; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 806-807; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), I, 224; Abdüsse-mî Muhammed Ahmed, *el-Me'âcimü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1984, I, 161-173; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 45-46; A. R. Guest, "Description of an Arabic Manuscript Bought in Egypt 1898-1900 A. D.", *JRAS*, XXXIII (1901), s. 91-95.



HÜSEYİN ELMALI

FEYYÛMÎ, Saïd b. Yûsuf

(سعید بن یوسف الفیومی)

(ö. 942)

Ortaçağ Babilonya Yahudiliğinin tanınmış âlim ve yazarı, Ahd-i Atîk'in ilk Arapça mütercimi.

882'de Yukarı Mısır'daki Feyyûm şehrine bağlı Ebû Süveyr'de (Dilâs) doğdu. Asıl adı Saadiah ben Yosef'tir. Babilonya'daki Sura Rabbânî Akademisi'nin başkanlığını yaptığı için kendisine Saadiah Gaon da denilmektedir. El emeğiyle geçindiği için muhaliflerinin onu küçük görmelerinin ve Mısır'dan kovulup Yafa'da (Jaffa) öldüğünü iddia etmelerinin dışında babasıyla ilgili bilgi olmadığı gibi ailesi hakkındaki bilgiler de çok azdır. Mısır'da evlendiği, She'erit ve Dosa adında iki oğlunun olduğu ve Dosa'nın babasının hayatına dair kaleme aldığı biyografiden sadece bazı parçaların günümüze kadar geldiği bilinmektedir (*EJd*, VI, 178-179; a.e., IV, 1009).

Hayatının sonraki dönemlerinde gerek dinî ilimlerde gerekse dilbilimi ve felsefe alanlarında gösterdiği başarı ve sosyal faaliyetlerdeki kabiliyeti Feyyûmî'nin çok iyi bir tahsil gördüğünü ortaya koymaktadır; ancak hocaları hakkında bilgi yoktur. Mes'ûdî, Filistin'de Ebû Kesîr Yahyâ b. Zekeriyâ el-Kâtib'den ders aldığını bildirmektedir (*et-Tenbîh*, s. 113). Ancak Feyyûmî Filistin'e gelmeden önce Mısır'da iken iki kitap yazmış, İshak b. Süleyman el-İsrâîlî ile (Rabbi İsaac b. Solomon İsraili) mektuplaşmıştır. Buna göre Mısır'dan ayrılmadan önce Tevrat üzerinde ve dünyevî ilimlerde derinleştiği ve pek çok talebe yetiştirdiği bir gerçektir.

Daha yirmi üç yaşında iken Ananiyye mezhebinin kurucusu Anan ben David'e bir reddiye yazan Feyyûmî'nin (*EJd*, X, 768) hayatının bundan sonraki on altı yıllık dönemi hakkında bilgi yoktur. 921 yazında Mısır'daki dostlarına ve talebelerine yazdığı mektupta, uzun süredir ailesinden ve talebelerinden ayrı kaldığını ve onlardan haber alamadığını ifade etmektedir. Bu mektuptan onun Filistin'de kaldığı ve mektubu Halep'ten yazdığı anlaşılmaktadır (*a.g.e.*, XIV, 543; Abdürrezzâk Ahmed Kindîl, s. 177-178).

921 yılından itibaren Feyyûmî, Kudüs Akademisi başkanı Aaron ben Meir ile Babilonya'daki yahudi cemaatlerinin liderleri arasında başlayan sert tartışmanın başkahramanı olarak ortaya çıkar.

Ben Meir, 921 yılı Fısıh (Paskalya) bayramının Babilonya takviminde belirtildiği gibi salı değil pazar günü olacağını, buna göre 922 senesinin yılbaşının perşembe değil salı gününe rastladığını ilân eder. Bu değişiklik 923-924 yıllarındaki dinî günlerin tesbitine de tesir etmektedir. Muhtemelen Feyyûmî Halep'te iken Bağdat'tan gelen bazı öğrencilerden Aaron ben Meir'in niyetini öğrenince onu bu işten vazgeçirmeye teşebbüs etmiş, ancak Ben Meir bunu kabul etmemiştir.

Feyyûmî 921 veya 922'de Babilonya'ya gitti, oradan A. ben Meir ve meslektaşlarına ikaz mektupları gönderdi; fakat anlaşma sağlanamadı ve Filistin ile Babilonya'daki yahudiler 922 yılbaşını farklı günlerde kutladılar. Bunun üzerine Feyyûmî konuyla ilgili gerçeği *Sefer ha-Zikkaron* adlı kitabında ortaya koydu ve Eylül 922'de bu kitabını halka okudu. Feyyûmî ve Babilonyalı yahudi ileri gelenleri Filistinli âlimlerle yaptıkları tartışmayı kazanınca Feyyûmî takvimin tesbiti konusunda büyük otorite kabul edildi. Daha sonra kaleme aldığı *Sefer ha-Moadim* adlı kitapla tartışmayı sona erdirdi. Babilonya Yahudi Cemaati lideri kendisini bu başarısından dolayı akademik bir görevle mükâfatlandırdı ve Feyyûmî 922'de Pumbedita Akademisi'ne tayin edildi.

Takvim tartışmaları yatıştıktan sonra ilmî ve edebî çalışmalar için zaman bulabilen Feyyûmî ciddi eserlerini bu tarihten itibaren kaleme aldı. Onun şahsiyeti pek çok insanı cezbetmişti. Bağdat'taki önemli liderlerden bazıları onun meslektaşı ve yardımcılarıydı. O sıralarda zor bir dönemden geçmekte olan Sura Rabbânî Akademisi'nin devamı meselesi gündeme gelince Feyyûmî'nin adı önerildi. 928'de bu akademinin başına getirilen Feyyûmî "gaon" (Babilonya'daki Sura ve Pumbedita akademilerinin başkanlarına verilen unvan) unvanını aldı. Göreve geldikten sonra bir yandan öğrencilerin sayısını arttırmayı, öte yandan da kurumun malî ihtiyaçlarını gidermeyi hedef aldı. Bunun için yahudi cemaatlerinden yardım istedi; bu çerçevede İspanya ve Mısır yahudilerine mektuplar gönderdi.

Ancak Feyyûmî'nin bu başarıları kıskançlıklara yol açtı ve bazı dostlarını kendisinden uzaklaştırdı. 932'de Babilonya yahudilerinin lideri David b. Zakkâî'nin bir davada verdiği kararı onaylamaması iki lider arasında bir çatışmanın başla-